

Андрій Зуєв

ЗУЄВ Андрій Володимирович — аспірант кафедри філософських та соціальних наук Київського національного торговельно-економічного університету. Сфера наукових інтересів — феноменологія, соціальна філософія та філософія історії.

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОЇ СВІДОМОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Уверяют, что мир, чем далее, тем более единится, слагается в братское общение тем, что сокращает расстояния, передает по воздуху мысли. Увы, не верте такому единению людей. Понимая свободу как приумножение и скорое утоление потребностей, искажают природу свою, ибо зарождают в себе много бессмысленных и глупых желаний, привычек и нелепейших выдумок. Живут лишь для зависти друг другу, для плотоугодия и чванства.

Ф.М.Достоевский «Братья Карамазовы».

Проблема глобалізації, як одна із проблем сучасного світоосягнення, отримує щодалі ширшого розгляду в дослідженнях економічного, соціологічного, політологічного спрямування. Натомість складається враження, що цій проблемі не надається відповідного значення в науковій літературі, яка займається питаннями формування сучасної людини, особистісної свідомості, буттєвого простору особистості, тобто в дослідженнях філософсько-екзистенційного та антропологічного характеру. Цікавим є і той факт, що при наявності великої кількості теоретичних розробок з цієї теми не тільки залишається багато суперечок щодо визначення самого терміну «глобалізація», але й спостерігаються значні розбіжності в предметно-об'єктній детермінації досліджень. Ця стаття сама по собі є ілюстрацією попереднього твердження, адже філософсько-персоналістський аспект глобалізаційних процесів не належить до питань, які складають основну масу праць, присвячених проблемі глобалізації.

Зазвичай при розгляді проблеми глобалізації з теоретичної точки зору виділяють такі напрями досліджень, як «геополітичні процеси (розпад двополусного світу, руйнування світової соціалістичної системи, розпад Радянського Союзу, Югославії, Чехословаччини, об'єднання Німеччини, розширення НАТО та ЄС); формування глобальної системи економічних відносин (основними суб'єктами її виступають транснаціональні корпорації, «Велика сімка», МВФ, Давоський форум тощо); активне втілення технологічних парадигм (зв'язок, мас-медіа, транспорт і т. ін.); розповсюдження у світі так званої масової культури; підвищення глобальних ризиків та загроз (ядерної, екологічної, тероризму та ін.)» [15, с.5].

Як бачимо, процес глобалізації не лише в практичному, але й в теоретичному плані віддано на відкуп економічній та політичній сфері, а також технологіям, що їх обслуговують. Дослідження, які розглядають проблему людини в глобалізаційному ракурсі, частіше присвячені опису того середовища, в якому змушена жити сучасна людина, соціальних та психологічних проблем, з якими вона стикається в світі, що глобалізується, але лише зрідка в них йдеться саме про пошук тих нових основ людської свідомості, які здатні перетворити людину на активний, дієвий елемент системи, що зветься глобальним світом.

Складається ситуація, коли людина, перебуваючи у світі, що глобалізується, не ідентифікує себе його складовим елементом, адже не прагне або й не може впливати на загальний розвиток, перестає, фактично, бути творцем свого буттєвого оточення. У сучасної людини є мета: не вийти за межі шляху, який їй диктує так звана «психологія успіху», не важливо, як цей шлях

перетинатиметься з іншими людьми або з історичними чи суспільними явищами та процесами. Саме таким чином людська свідомість втрачає своє раціональне забарвлення, перестаючи споглядати себе людиною серед інших людей, породжуючи ірраціональний егоїзм, який і веде до технологізації свідомості, адже сьогодні поняття успіху є невід'ємним від поняття технологія. «...Індустріально-урбанізоване існування призводить до порушення почуття індивідуальності, тому ми кидаємося в шурячі перегони, які водночас приховують і живлять почуття безглуздості. Наш спосіб життя народжує жалюгідний престижний егоїзм. Цінність інших стає відносною, зумовленою їх корисністю для нас» [13, с.33].

Можна зустріти твердження про те, що глобальний розвиток сучасної цивілізації сам по собі виробить на раціональних основах новий необхідний тип мислення: «Орієнтуючись на принципи суспільного умиротворення, гармонізацію політичного космосу, встановлення збалансованих відносин з оточуючою природою, все чіткіше заявляючи про себе, необхідність засвоєння принципів глобального мислення приходить сьогодні в зіткнення з традиційними стереотипами свідомості, сліпе слідування за якими може лише підштовхнути людство до нових меж небезпеки та відчаю. Особливу роль у зв'язку з цим має відіграти глобальне мислення, новий тип суспільної свідомості, що формується під впливом тенденцій планетарного розвитку цивілізації» [12, с. 194].

Важко не погодитися з необхідністю формування нового типу свідомості, який дозволив би людині знаходити себе в сучасному світі, але дуже сумнівно, що такий тип свідомості може сформуватися під впливом тієї політико-технологічної реальності, яка розвивається сьогодні і є, скоріше, небезпечною для людини, ніж такою, що провокує розвиток людської особистості. Складається парадоксальна ситуація, коли людині постійно навіюється свобода вибору майже в будь-якій сфері її діяльності і, водночас, цей вибір і ця діяльність не мають ніякого впливу на розвиток подій у, здавалося б, реальному світі. Чому «здавалося б»? Тому що неможливість впливу на загальний розвиток подій, з одного боку, і ілюзія такого впливу — з іншого, абсолютно змінило людське світосприйняття, розділивши його на певну кількість реальностей, серед яких вже важко розрізнити віртуальні й справжні. «Існування доступного віртуального середовища кардинально змінило проблему ідентифікації. Ідентичність значною мірою втратила характер заданості та отримала властивості пошукової активності і вибору сприятливих моделей життя» [7, с.34]. Люди, отримуючи свободу вибору власної реальності, створюючи її (а в наданні такої свободи, до речі, одну з головних ролей відіграють сучасні технології, зокрема інформаційні), втрачають зв'язок з реальністю, що складається в глобальному плані і розвиток якої набуває незворотного характеру. Більш того глобальна реальність починає все сильніше впливати на формування суспільних відносин на регіональних, державних та інших рівнях, створюючи ситуацію, коли «люди, отримавши право вибору свого місця в суспільстві, все одно залишаються в обставинах, які не залежать від їхніх активних дій» [14, с.34].

Перед тим, як викласти власну точку зору на світоглядні основи, які б могли принаймні якоюсь мірою створити для сучасної людини поле для самоідентифікації, визначимо ще одну проблему людства, яка є чи не найголовнішою в еру глобалізації. Це — проблема постійно зростаючого егоїзму, який, набувши протягом історії цивілізації різних форм і рівнів, особливо небезпечним є в часи, коли все більше процесів набувають загальнопланетарного значення. Одним з рівнів такого глобального егоїзму є використання сучасних технологічних можливостей заради власного збагачення за рахунок величезних ринків та різноманітних ресурсів країн, що мають нижчий рівень розвитку, адже сьогодні вже остаточно зрозуміло, що незважаючи на зусилля різноманітних організацій «глобалізація не змогла розв'язати ключову проблему сучасного світового розвитку — забезпечити зближення держав за рівнем життя народу і зменшити на цій основі глибину міждержавної стратифікації» [6, с.45]. Більш того, сучасні економічні реалії дозволяють представникам різноманітних антиглобалістських рухів звинувачувати представників міжнародних фінансових корпорацій у використанні процесу глобалізації у власних корпоративних інтересах. Ця проблема змусила звернутися до розгляду глобалізаційних тенденцій навіть представників церков. Так, у зверненні його святості

Вселенського патріарха Варфоломія з нагоди щорічного Всесвітнього економічного форуму в Давосі 1999 року зокрема зазначалося: «На жаль, глобалізація перетворюється із засобу єднання всіх людей світу як братів і сестер на засіб поширення економічного впливу фінансових гігантів навіть на тих людей, які досі були недосяжні через національні кордони й культурні бар'єри» [8, с.42].

Ще одним виміром такої «егоїстичної» глобалізації, окрім панування у світі фінансових гігантів, є розповсюдження так званої «масової Західної культури», а також навіювання та засилля технологізації життя, яку саме така культура всіляко пропагує і рекламує. Найгіршим наслідком цього процесу стане, вочевидь, навіть не те, що поступово зникатимуть відмінні риси, притаманні різним культурним осередкам, а надання цим рисам однакового технологічного, нелюдського забарвлення. Панування «масової культури» не було б таким злом, якби вона не була абсолютно технологічно детермінованою, навіть у таких галузях, як моральність, естетичний смак та почуттєвий універсум. «...Егоїстично керована Заходом глобалізація неминуче призведе до глобального «технократичного знеживлення світу», до кінця його гуманістичної «людської» історії і початку технотронної історії світу, де людині буде приділена другорядна роль в умовах далеко не солодкого технотронного рабства» [3, с.27].

Зрештою, ще однією формою чи рівнем наростаючого егоїзму є його індивідуалістичний вимір. Як вже було підкреслено вище, деякі тенденції глобального розвитку, зокрема неможливість особистісної ідентифікації в умовах багатовимірності власної і суспільної реальності, відбувається втрата аксіологічних орієнтирів людини. Звичайно, не можна стверджувати, що в історії були часи, коли головними для людини були не її егоїстичні інтереси, принаймні в загальній масі. Але сучасний світ автоматично відбирає у людини можливість діяти відповідно до певних суспільних, загальнолюдських цілей, цінностей, навіть якщо їй здається, що вона робить саме так. «Панівною цінністю стає агресивний індивідуалізм. Тобто не просто індивідуалізм як засіб сприйняття дійсності, коли людина вимагає поваги до своєї індивідуальності і виступає за право чинити так, як вона вважає за правильне, а такий індивідуалізм, коли людина стає для себе вище за все, а інші розглядаються нею лише як засоби досягнення власних цілей» [10, с.67].

Таким чином, опираючись на твердження більшості дослідників, котрі розглядають проблеми сучасної особистості в умовах глобалізації, можна стверджувати парадоксальну річ: при знанні і визнанні того, що світ організовується в певну єдність, ми як особистості стаємо дедалі егоїстичнішими, стурбованішими нашою міжособистісною конкуренцією. Постійно виголошуючи тиради з приводу загальнолюдських цінностей та чеснот, ми поводимо себе, як один з героїв «Братів Карамазових» Ф.М.Достоевського, який чесно визнавав: «...Я люблю людство, але дивуюсь із себе самого: чим більше я люблю людство взагалі, тим менше я люблю людей зокрема, тобто окремо, як окремих осіб... Зате завжди так відбувалося, що чим більше я ненавиджу людей окремих, тим палкіше стає любов моя до людства взагалі».

Отже, визнаючи такий антропокультурний рівень сучасного егоїзму, підкреслимо, що одним з наслідків саме глобалізації є «заміна у міжлюдських стосунках установок солідарності на культивування необмеженого індивідуалізму та егоїзму і як результат — утвердження цинічної моралі (тобто презирливого ставлення до культури суспільства, його духовних і, особливо, моральних цінностей або ж коли мета виправдовує засоби) як норми взаємин людей» [1, с.8].

Визначивши основні риси глобалізаційних процесів, які стають причинами неможливості формування відповідного глобального мислення людини, спробуємо з'ясувати, чи можливо віднайти сутнісну основу, яка б спрямувала людську свідомість у напрямку гуманістичного перетворення в межах особистісного універсума явищ, процесів і цінностей світу, що глобалізується.

З огляду на поставлену проблему, корисним буде розгляд ідей загальносвітового устрою, які виклав у своїй теорії видатний науковець минулого століття В.І.Вернадський. У своїй концепції про формування ноосфери він обґрунтовував величезну важливість для встановлення загальносвітового порядку на раціональних засадах одного фактору — наукового знання

людини про середовище, в якому вона живе. На жаль, друга половина ХХ століття яскраво проілюструвала нам нездатність людської свідомості встигати за власною жагою влади — влади над природою, влади над іншими людьми. На основі розвитку науки, яку В.І.Вернадський вважав виключно притаманною людському розуму, було створено нову технологічну реальність, яка фактично перебрала на себе функцію визначення пріоритетів наукового розвитку. Цей процес відображено у великій кількості сучасних досліджень, де змальовується перехід біосфери як ареалу людського життя не у «сферу розуму», як це передбачав В.І.Вернадський, а у техносферу, де наукове знання є не головною людською силою, а лише складовим елементом технологічного процесу: «...Наука розвивається як підсистема техносфери в єдності з цілим та його складовими частинами» [2, с.191].

Зовсім іншим було розуміння науки в працях В.І.Вернадського. У науці вчений убачав дійсний шлях до панування цінностей раціоналізму, а на його основі і раціонального гуманізму, адже він навіть не припускав можливості відокремлення науки від людської свідомості і духовності в процесі їх розвитку.

«За своїми основами, — писав учений, — наука є глибоко демократичною, адже вона має своїм джерелом лише силу розуму та глибину натхнення людської особистості, і у своїх результатах абсолютно не пов'язана з будь-якими формами суспільного ладу» [4, с.245]. Можливо, саме втрата особистісних і духовних основ такого явища, як наука, призвели нас до її повної технологізації і знелюднення. Створення та розвиток техногенної цивілізації поступово стало передумовою майже повного відокремлення наукового знання від людського мислення. Звичайно, не можна було не помітити і не відчутися негативний вплив такого відчуження. Тому в розвинутих країнах поступово впроваджуються різні програми, які мають на меті показати громадянам, діяльність котрих не пов'язана безпосередньо з науковими дослідженнями, важливість останніх не лише для розвитку та самозбереження людства, але й необхідність перетворення їх результатів як на технологічне оточення, так і на частину свідомості кожної людини. Адже чи не найважливішою умовою особистісної ідентифікації є максимально адекватне сприйняття оточуючого середовища. Такі програми обов'язково включають у себе різноманітні освітні проекти, а також конкурси науково-популярних статей, які максимально зрозуміло доносять до населення зміст і важливість досліджень у різних галузях наукової творчості [16, р.4 — 5]. Саме в проникненні науки в життя кожної людини у вигляді основних світоглядних установок убачав В.І.Вернадський вихід із загальносвітової кризи: «У наш час під впливом оточуючих страхіть життя поряд з небаченим розквітом наукової думки, ми змушені чути про наближення варварства, про занепад цивілізації, про самознищення людства. Мені здаються ці настрої та ці судження наслідком недостатньо глибокого проникнення в навколишність. Не увійшла ще в життя наукова думка...» [5, с.132 — 133].

Чому настільки важливим є світоглядне сприйняття наукового знання, а також його персоналістське залучення до духовного світу особистості саме в час глобалізації все більшої кількості суспільних процесів? Для відповіді на це запитання ми повинні, насамперед, усвідомити відмінність наукового пізнання як такого від тієї технологічної реальності, яка будь-яке знання перетворює на засіб виробництва. При сприйнятті феноменологічної сутності науки ми побачимо, наскільки цілісним є це явище для свідомості особистості, при чому тут ідеться не про результати окремих наук, а про сприйняття особою світу на основі наукового мислення взагалі. «Наука являє собою внутрішнє єдине ціле. Її розподіл на окремі галузі зумовлений не стільки природою речей, скільки обмеженою здатністю людського пізнання. У дійсності існує безперервний ланцюг..., який ніде не може бути розірваний, хіба що зі сваволі» [11, с. 184].

Саме сприйняття світу через наукове осмислення процесів та явищ, що в ньому відбувається, проходження цього знання через духовно-оціночний апарат особистості може стати умовою гуманізації глобалізаційних процесів. Гуманізації не штучної чи показової, а гуманізації реальної і дієвої, коли людина, відчуваючи свою єдність зі світом дійсно буде надавати певного значення таким поняттям, як загальнолюдські цінності та глобальна домівка людства. «Завдання полягає в тому, щоб усвідомити глобальне положення істоти, котра володіє пізнанням» [9, с.510]. Лише в такому випадку існуватиме можливість у людини, яка

намагається ідентифікуватись у сучасному світі, відчутти себе цілісною особистістю, буття котрої не розпорошене в чисельних реальностях, а цінність її полягає в самому її існуванні.

Звичайно, на тлі подій перших років ХХІ століття плани такого піднесення наукової думки до свідомості людини виглядають дуже примарними. Людина нашого часу не лише не прагне до побудови загальної світобудови на основах гуманізму та взаєморозуміння, а навпаки: ми спостерігаємо все нові сплески насильства, все більше країн наближаються до вироблення ядерної зброї та інших засобів масового знищення, людина перестає бути цінністю, її розглядають лише крізь призму корпоративних інтересів, людство наближається до повної втрати контролю над технологічним розвитком.

Нам залишається лише ще раз підкреслити важливість особистісного раціонального світосприйняття, оснований на наукових знаннях та цінностях. Можливо, саме такі цінності, головною з яких є саморозвиток, допоможуть кожній людині усвідомити, що лише розвитком власного мислення і власного духовного світу можна зробити внесок у розвиток світу, який глобалізується.

Література

1. *Андрос С.* Глобалізація: соціокультурний та антропологічний контекст проблеми //Освіта і управління. — 2002. — Том 5. — Число 1.
2. *Баландин Р.К.* Организованность биосферы и механизм техносферы // Учение В.И.Вернадского о переходе биосферы в ноосферу, его философское и общенаучное значение. — Т.1. — М., 1990.
3. *Білорус О.Г.* Загрози, виклики та імперативи глобалізації світового розвитку // Наука та наукознавство. — 2001. — № 3.
4. *Вернадский В.И.* Задачи высшего образования нашего времени // Вернадский В.И. Начало и вечность жизни. — М., 1989.
5. *Вернадский В.И.* Научная жизнь как планетарное явление // Вернадский В.И. Начало и вечность жизни. — М., 1989.
6. *Гальчинський А.* Глобальна криза чи криза глобалізації //Віче. — 2002. — № 1.
7. *Злобина Е.* «Экранная версия» жизни и изменения личностной субъективности //Социология: теория, методы, маркетинг. — 2002. — № 2.
8. Моральні проблеми глобалізації. Звернення його святості Вселенського патріарха Варфоломія з нагоди щорічного Всесвітнього економічного форуму в Давосі 1999 року // Людина і світ. — 2002. — № 3.
9. *Мунье Э.* Персонализм //Манифест персонализма. — М., 1999.
10. *Паращевич М.* Глобализация и её влияние на личность //Социология: теория, методы, маркетинг. — 2002. — № 2.
11. *Планк М.* Единство физической картины мира. — М., 1996.
12. *Полищук М.Л.* К проблеме формирования планетарной цивилизации //Истины и ценности на рубеже XX — XXI веков. (Материалы симпозиума) /Российская академия управления. Гуманитарный центр РАН. Институт философии. — М., 1992.
13. *Хиггинс Р.* Седьмой враг. Человеческий фактор в глобальном кризисе. (Главы из книги) // Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности. — М., 1990.
14. *Шинкаренко Ю.* Сітьові структури і криза ідентичності: Соціальні наслідки глобалізації //Філософська думка. — 2000. — № 4.
15. *Шульга Н.* Вступительное слово. Круглый стол «Личность в контексте глобализации» //Социология: теория, методы, маркетинг. — 2002. — № 2.
16. Returning science to society // RTD info. Magazine for European research. January — 2001.

Надійшла до редакції 2.12.2002 р.